

УДК 23.1

**МІЖКОНФЕСІЙНА ПОЛЕМІКА
XVI–XVII СТ. НА УКРАЇНСЬКИХ
ТЕРЕНАХ: ПОГЛЯД КИЇВСЬКИХ
ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНИХ
МИСЛИТЕЛІВ XIX – ПОЧ. XX СТ.****INTERCONFESSIONAL POLEMIC IN XVI
AND XVII CENTURIES ON UKRAINE IN
RECEPTION OF KYIV THEOLOGICAL
ACADEMY THINKERS IN XIX – BEGINNING
OF XX CENTURY****Пастушенко Л. А.,**

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та релігієзнавства,
Національний університет «Києво-
Могилянська академія» (Україна, Київ),
e-mail: mila.pastushenko@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-0619-7321

Pastushenko L. A.,

candidate of Philosophical Sciences, Associate
Professor of the Department of Philosophy and
Religious Studies, National University «Kyiv-
Mohyla Academy» (Ukraine, Kyiv),
e-mail: mila.pastushenko@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-0619-7321

У статті здійснено цілісний аналіз здобутків київської духовно-академічної думки XIX – початку XX ст. у вивченні міжконфесійної полеміки XVI–XVII ст. на українських теренах. Реалізація у статті міждисциплінарного, систематичного, історичного та культурологічного підходів надала можливість об'єктивно та всебічно окреслити напрями досліджень київських істориків в широкому історико-культурному контексті, визначити їх актуальність та наукову значущість. У роботі показано, що київськими професорами вперше у вітчизняному українознавстві на високому професійному рівні здійснено археографічний пошук, підготовку до публікації та всебічне вивчення пам'яток полемічної літератури. Встановлено європейський контекст наукових студій київських мислителів, виражений у розгляді пам'яток полемічної літератури крізь призму взаємовідносин між західно-європейською та вітчизняною інтелектуальними релігійними традиціями. Продemonстровано, що у поглядах київських мислителів міжконфесійна полеміка відображає багатовекторність релігійного життя та становлення богословської думки на Україні у XVI–XVII ст.

Ключові слова: полемічна література, міжконфесійні відносини, православ'я, католицизм, протестантизм, вітчизняна богословська наука.

The integral analysis of achievements of Kyiv Theological Academy thinkers of XIX – beginning of XX century in studies of interconfessional polemic of XVI – XVII centuries on Ukraine is carried out in the article. Realization in the article of interdisciplinary,

systematic, historical and culturological approaches gave possibility for objective and integral reconstruction of the Kyiv historians scientific researches in a wide historic and cultural context, to define their actuality and scientific meaningfulness. It is marked that Kyiv professors were first who made at high professional level archaeography searches, preparations to the publication and studies of polemic literature. The European context of researches of the Kyiv thinkers, shown in consideration of sights of polemic literature through the prism of relationship between European and Ukrainian intellectual religious traditions, is pointed out. It is proved, that in the views of the Kyiv thinkers an interconfessional polemic represents the multivector of church life history and becoming of the theological idea on Ukraine in XVI – XVII of century.

Keywords: polemic literature, interconfessional relations, Orthodoxy, catholicism, protestantism, Ukrainian theological science.

Важливим завданням сучасної україністики є звернення до інтелектуальної спадщини Київської духовної академії XIX – початку XX ст., з метою виокремлення науково значущих здобутків київської духовно-академічної думки, відтворення цілісної картини розвитку філософської, історичної, богословської науки на українських теренах. Не менш важливим завданням сучасного українознавства є осмислення вітчизняної інтелектуальної та духовної спадщини в контексті розвитку європейської культури, науки та освіти, з'ясування особливостей сприйняття, ступеню значущості західної складової у студіях українських мислителів, визначення найбільших здобутків їхнього плідного діалогу із європейською інтелектуальною традицією. З огляду на зазначені завдання, актуальним є окреслення предметного поля та аналіз історико-релігієзнавчих досліджень київських духовно-академічних мислителів XIX – початку XX ст., серед яких пріоритетним напрямом стало вивчення двох європейських християнських традицій – католицизму та протестантизму. Стійкий науковий інтерес київських духовно-академічних професорів до християнських конфесій відображений у прочитаних ними лекційних курсах, запропонованих студентам темах випускних робіт, і, насамперед, у численних працях, присвячених відтворенню сторінок історії та вивченню тогочасного стану католицизму та протестантизму, осмислення характерних тенденцій становлення та розвитку теологічної науки на Заході. Водночас суспільно-політичні реалії (назріле у другій половині XIX ст. «польське питання») слугували зростанню посиленої науково-дослідницької уваги до розгляду в історичній площині питання міжконфесійної взаємодії поміж православ'ям, католицизмом та протестантизмом на українських теренах.

У наукових розвідках вихованців та викладачів КДА історія міжконфесійних вза-

ємовідносин втрачає прямолінійний антагоністичний характер і стає багатовекторною та неоднозначною в оцінках. Вітчизняна церковна історія очима київських вчених постає не лише історією антагоністичного протистояння між католицизмом та православ'ям. Це також історія цивілізованої конфесійної дискусії у полемічній літературі.

Метою нашої розвідки є реконструкція та виокремлення науково значущих результатів одного із пріоритетних напрямів досліджень в дореволюційній Київській духовній академії – вивчення міжконфесійної полеміки XVI–XVII ст. на українських теренах. Науковою новизною даного дослідження є розширення усталеного в сучасній українській та російській історіографії тлумачення поглядів професорів КДА XIX – поч. XX ст. на питання міжконфесійної взаємодії виключно в рамках традиційної ідеологічно обумовленої російської історіографії XIX ст. (М. Дмитрієв, В. Вівчар, О. Журба, В. Шевченко та ін.). З'ясовуючи специфіку дослідницьких пошуків київської духовно-академічних мислителів, у статті обстоюється теза про європейський контекст їхніх наукових зацікавлень.

Доволі репрезентативною для визначення наукових інтенцій київських академічних мислителів, на наш погляд, є позиція проф. КДА С. Голубєва стосовно місця та значення полемічної літератури в загальному процесі міжконфесійних відносин XVI–XVII ст. Обстоюючи думку про те, що наскрізною лінією історії західноруської Православної Церкви у XVI–XVII ст. стала її боротьба з католицизмом (греко-католицизмом) та протестантизмом, С. Голубєв наголошує важливість вивчення полемічної літератури для з'ясування перипетій тогочасної міжконфесійної боротьби [3, с. I]. Маємо зазначити, що в своїх історичних студіях С. Голубєв не обмежується популяризаторським викладом історії міжконфесійних взаємовідносин як сукупності насильницьких окупаційних дій Римо-католицької церкви, спрямованої проти Православної церкви та винищення руської народності. У працях С. Голубєва історія церковного життя західноруського народу постає більш складною та об'ємною шляхом долучення дослідником різнопланових сюжетних ліній. Опубліковані С. Голубєвим полемічні твори відкривають багатоглибкість питання міжконфесійної взаємодії. С. Голубєв висловлює солідарність із думкою білорусько-російського дослідника історії західноруської церкви М. Кояловича про те, що не можна розглядати феномен церковної унії лише як насильницькі пропагандистські дії католицизму, спрямовані проти західноруського народу. Поруч із варварськими методами утвердження католицької віри широко застосовувались інші, більш цивілізовані, європейські методи – розповіді, переконання, міркування за і проти унії, по-

дані у формі проповідей, публікацій, окремих творів, брошур тощо: «подле возмутительной картины гонений и страданий развертывается более достойная исследований и более важная по своим последствиям картина словесного, ученого спора – картина религиозной полемики» [3, с. II]. Наукова значущість полемічних творів, на думку С. Голубєва, полягає у тому, що вони репрезентують певний стан розвитку богословської думки на українських теренах у зазначений період. Водночас пам'ятки мають важливе історичне значення, оскільки є збереженим в історії живим свідченням сучасників про церковні події, що відбувались на українських землях у XVI–XVII ст.

Археографічний пошук, підготовка до публікації та вивчення пам'яток полемічної літератури на Україні – пріоритетні напрями науково-дослідницької роботи вітчизняної духовно-академічної професури XIX – поч. XX ст. Викладачами Київської духовної академії було здійснено суттєві кроки у науковому дослідженні пам'яток вітчизняної конфесійної полеміки: їхньої атрибуції, визначенні етапів становлення та розвитку полемічної думки, виокремленні характерних особливостей конфесійної полеміки, реконструкції змістовного наповнення полемічних праць, виокремлення стрижневих питань, що стали предметом міжконфесійної дискусії.

Окремим напрямом науково-дослідницької роботи київських професорів стало видання низки пам'яток полемічної літератури XVI–XVII ст. в рамках широкомасштабного видавничого проекту другої половини XIX – початку XX ст. – «Архива юго-западной России». Зокрема, розміщені проф. С. Голубєвим у VII т. АЮЗР (1887) літературні пам'ятки [3] відтворюють віхи міжконфесійної дискусії між православними та греко-католиками¹, спричиненої явищем відновлення у 1620 р. патріархом Єрусалимським Теофаном української ієрархії, занепалої внаслідок насильницького поширення католицизму та унії у Речі Посполитій. Ця подія, доводить київський дослідник, викликала широкий резонанс серед прибічників церковної унії, спричинивши появу різноманітних брошур, головним завданням яких стало пропагандистська дискредитація новопризначених православних ієрархів. Православні, в свою чергу, не забарились і з відповіддю на тогочасні міжконфесійні виклики в літературній формі².

¹ До тому увійшли раніше не опубліковані рукописи та стародруки, що становили бібліографічну рідкість: раніше не публіковані твори Івана Вишенського, Послання Київського митрополита-номіната Мисаїла до Папи Сикста IV (1476), «Ключ царства небесного» Мелетія Смотрицького (1578), «Отпис на лист віленських уніатів» (1616) та ін.

² Серед розміщених у томі полемічні твори та історичні документи: Verificatia niewinności, Obrona

Другий том виданих С. Голубевим пам'яток полемічної літератури (VIII т. АЮЗР, 1914) [5] у більшій частині текстів відтворює полеміку між православними та протестантами¹, решта – дискусію між православними із греко-католиками².

Не менш важливою науковою подією кінця XIX ст. стала публікація С. Голубевим в IX томі АЮЗР (1893) історично значущої пам'ятки конфесійної полеміки – твору «Літос» [4], написаного наближеним до Петра Могили інтелектуальним колом, і виданим 1644 р. в друкарні Києво-Печерської лаври. «Літос» став відповіддю тогочасних православних богословів на опублікований 1642 р. прибічником католицизму Касіаном Саковичем твір «Перспектива». Безперечною заслугою С. Голубєва стало видання «Літоса» разом із примітками-запереченнями К. Саковича на полях «Літосу». Пропонований С. Голубевим варіант тексту не є випадковим: київський історик намагався представити через один текст погляди двох протилежних сторін у конфесійній дискусії, тим самим представити у тексті паралелізм та дуальність вітчизняної богословської думки. Конфесійна полеміка, що розгорнулася між греко-католиками (уніатами) та православними, показує С. Голубєв, мала своєю метою з боку греко-католиків привернути

до своєї церкви православних, з православної сторони – відстояти батьківську віру і тісно пов'язану з нею руську народність від пропагандистського тиску католицизму. Полемічна дискусія, на думку С. Голубєва, завжди йшла паралельно із розвитком церковного життя на українських теренах, і жодна релігійне явище чи подія на Україні не залишалася поза увагою полемістів. С. Голубєв виокремлює два етапи конфесійної полеміки в Україні. У період, що тривав до Берестейської унії 1596 року, полеміка носила більш об'єктивний і спокійний характер. У період після унії полеміка набуває більш суб'єктивного і пристрасного характеру, до обговорюваних релігійних питань були долучені питання особистісного характеру, що було пов'язано із болісним сприйняттям православними богословами відступництва від віри їхніх колишніх ієрархів та архієпископів, які прийняли уніатство.

С. Голубєв виокремлює порушені у творах «Пересторога» і «Літос» основні питання внутрішнього церковного життя, які набули актуальності на початку XVII ст.: проблеми недостатньої впорядкованості церковно-богослужбової практики, різноманіття та неунормованого церковного чину, канонічної розбіжностей у богослужбових книгах, морального занепаду духовництва (зокрема, питання двоєженства священників). Ці питання, показує С. Голубєв, були ясно усвідомлені православними ієрархами (на відміну від греко-католицьких), що реалізовано у прагненнях Петра Могили виправити перелічені недоліки: впорядкуванні богослужбової практики, підвищенні освіченості через створення освітнього православного центру Київського Колегіуму, боротьбі із двоєженством духовництва тощо. С. Голубєв, констатуючи високий рівень богословської та церковно-історичної підготовки православних полемістів [4, с. 82]³, виявляє певну характерну особливість у тлумаченні православними богословами канонів Римо-католицької церкви. На думку М. Голубєва, православні автори презентують

Verificaciey (твори, видані Віленським православним братством 1621 р. на захист відновленої патріархом Феофаном ієрархії); Sowita win (полемічний твір уніатів, виданий 1921 р.); Justificatia niewinności (прохання, подане українськими православними ієрархами польському корою Сигізмунду III з поясненням причин законності їхньої посвяти від Ієрусалимського патріарха, 1622); Synopsis, Supplementum Synopsis (твори на захист прав Православної Церкви, видані 1632 р. Віленським православним братством до конвокаційного сейму після смерті короля Сигізмунда III); Rozmowa albo tellatia rozmowy dwoch Rusinow schismatika z unitem (відповідь уніатів на виданий православними Synopsis, 1634 р.)

¹ У томі розміщено невідомий твір проти протестантів, написаний у 2 половині XVI ст.; передмова Герасима Смотрицького до Острозької Біблії 1581 р., що вміщує дискусію із протестантами; Книга о вере единой, святой, соборной Апостольской церкви, которая под разсудок Церкви Восточней поддается (приблизно 1619 р., належить, на думку С. Голубєва, Захарію Копистенському); Беседа Киево-Печерского архимандрита Захария Копыстенского, произнесенная им в день годовичного поминовения по скончавшемся архимандрите Елисею (Евении) Плетенцеком (1625), Exegesis та витяги із Paterikon Сильвестра Косова.

² У II відділі розміщені: Полемічний твір проти уніатів, що з'явився 1597 р. одразу після Брестської унії; Ехамен Овогону (твір уніатів, виданий 1621 р. у відповідь на твір православних Obrona Verificaciey); Elenchus (твір, виданий 1622 р. Віленським православним братством проти уніатів; Antelenchus (твір Антонія Селяви – відповідь уніата на Elenchus); Лист до законников Виленского Свято-Духовского монастыря (твір уніатів проти православних 1621 р.)

³ С. Голубєв стверджує про компілятивний характер вітчизняної полемічної літератури, обумовлений прагненням православних богословів надати своїм творам наукового характеру, що передбачало апеляцію православних авторів до західноєвропейських посібників, де богословські питання розкривалися максимально широко і на достатньому науковому рівні. Водночас С. Голубєв вказує конфесійні причини компілятивного характеру творів: православне віровчення у деяких питаннях збігалось із католицьким, водночас у низці питань контрастувало із католицьким і співвідносилось із протестантським віровченням. Отже, українські богослови, полемізуючи із протестантизмом, часто користувалися надбаннями католицької полемічної літератури, а при полеміці із католицизмом використовували полемічний досвід протестантизму. Водночас С. Голубєв зазначає, що «Літос» можна вважати найменш компілятивним із полемічних українських творів.

широкий і просвічений погляд на обрядову відмінність. Автори «Літоса» не мають принципових зауважень до католицької обрядової практики, інколи навіть схвально відносять до неї. Це пов'язано, на думку С. Голубева, із переконанням тодішніх православних полемістів у тому, що обрядова частина церкви, (на відміну від усталеної не підлеглої змінам догматичної частини), є локалізованим, історично обумовленим явищем. Кожна локальна церква має власний авторитет в обрядовій частині і тому історично укладені обряди Римо-католицької церкви не підлягають критиці. Корінь роз'єднання Православної та Римо-католицької церков міститься в догматичній площині, а не обрядовій, оскільки сутність обрядів в багатьох випадках однакова у двох християнських традиціях [4, с. 90]. Водночас С. Голубев помічає деякий вплив літургійної практики католицизму на літургійні погляди авторів «Літосу», що оприявнилось, зокрема, у витлумаченні таїнства євхаристії (моменту перетворення Св. Дарів) у католицькому дусі.

Окрім зазначених видань АЮЗР, серед інших проектів варто згадати підготовлене викладачами КДА архім. Августином (Гуляницьким), Ф. Терновським і І. Малишевським видання «Апокрисису» Христофора Філалета (перекладено з польської на російську; супроводжуване передмовою та примітками І. Малишевського) [2].

Серед окремих наукових студій з проблематики міжконфесійної полеміки варто відзначити працю ієром. Августина (Гуляницького), присвячену раннім пам'яткам полемічної літератури, поширеної на українських землях у XI–XII ст. [1], показуючи таким чином передісторію полеміки XVI–XVII ст. У праці Августин здійснює атрибуцію полемічних творів, з'ясовує питання авторства, часу і місця, церковно-історичних передумови написання, виокремлює три засадничих питання, навколо яких утворювався простір міжконфесійної дискусії того часу.

Полемічна література в Україні стає предметом наукових зацікавлень професора КДА Миколи Петрова. Зокрема, в полі його дослідницької уваги потрапляють маловідомі науковому загалу українські полемічні твори XVI ст., написані у період до Берестейської церковної унії та розміщені у Супральському збірнику (1578–1580) [10]. Наводячи систематизований та упорядкований список пам'яток, здійснюючи їхню атрибуцію та змістовний аналіз, київський історик обстоює думку про те, що полемічна література до Берестейського періоду не набувала всеохоплюючого загального характеру, відображаючи лише поодинокі випадки міжконфесійної ворожнечі. Це було спричинено відносно толерантним відношенням до Православної церкви з боку польської влади і Римо-католицької церкви, увага якої на той час була поглинена боротьбою із стрімко

поширюваним у країні протестантизмом. У праці М. Петров обґрунтовує унікальність Супральського збірника як історичної пам'ятки, в якій збережено зразки конфесійної полеміки православних не лише із католиками, а й протестантами, євреями та мусульманами. Разом з тим М. Петров підкреслює важливе значення Супральського монастиря як одного з перших культурного-просвітницьких центрів православ'я на Україні до періоду діяльності Острозької Академії та православних братств. Супральський центр, показує київський історик, відіграв опосередковуючу роль між давньоруською полемічною думкою і полемікою починаючи з кінця XVI ст., започатковуючи новий напрям в розвитку вітчизняної богословської думки – напрям ученої конфесійної полеміки із католицизмом.

Серед здобутків М. Петрова у царині полемічної літератури варто відзначити його наукову розвідку, присвячену одному із найдавніших рукописних списків «Палінодії» (1621–1622) архімандрита Захарія Копистенського, датованого першою половиною XVII сторіччя [9]. Доповнює наукові відомості про твір «Палінодія» інша праця М. Петрова [8], у якій прослідковано вплив католицької теологічної думки на формування ідейних засад «Палінодії», зокрема, теологічних поглядів відомого у свій час західноєвропейського церковного діяча та вченого, архієпископа Сплітського і Салонського, примааса Далмації Марка Антонія де Домініс (хорв. *Markantun de Dominis*, 1566–1624). М. Петров відтворює ті реформаційні ідеї католицького теолога, що були розвинуті у його творі «*de Dominis de republica ecclesiastica*» та згодом були використані Захарієм Копистенським у праці «Палінодія», спрямованої проти Берестейської церковної унії. Зокрема, М. Петров виокремлює обстоювану Марком Антонієм ідею оновлення канонічного устрою Римо-католицької церкви у напрямі наближення її до ідеального стану первісної християнської церковності. Також ідею католицького теолога про обмеження абсолютної влади Папи Римського шляхом створення федерації православної, католицької та протестантської церков.

«Палінодії» присвячено одну із найбільших за обсягом ґрунтовних історичних наукових студій у сфері вивчення конфесійної полеміки – працю проф. Володимира Завитневича «“Палінодія” Захарии Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII вв.» [7]¹. У дослідженні здійснено ґрунтовний аналіз твору «Палінодія», встановлено його місце та значення серед інших полеміч-

¹ Ця праця захищена В. Завитневичем в 1884 р. у Санкт-Петербурзькій духовній академії в якості магістерської дисертації. Виголошена В. Завитневичем промова під час публічного захисту дисертації вийшла окремою статтею [6].

них пам'яток періоду до Берестейської унії, висвітлено біографічні та культурно-історичні фактори появи «Палінодії». Доводячи важливість застосування історико-генетичного методу при дослідженні феномену полемічної літератури, В. Завитневич відтворює історичні передумови формування взаємовідносин між «русским православием и польским католицизмом», які власне і визначили напрям самої полеміки [7, с. 2]. Подібно до інших київських духовно-академічних істориків (Макарія (Булгакова), С. Голубєва), В. Завитневич розглядає Берестейську унію як одне із величних і складних історичних явищ, що реалізовувався через довготривалу низку послідовних актів-подій церковного життя. В. Завитневич стверджує про певний симбіоз, переплетіння історичних подій і літературної полеміки у справі конфесійного протистояння, звідси, як церковні події, так і полемічні твори мають розглядатися як певна історична послідовність (розвиток) у реалізації (або не реалізації) плану церковної унії, що постійно вироблявся [7, с. 4]. Церковні події ставали предметом міжконфесійної дискусії у боротьбі за ідейний вплив на свідомість західноруського православного народу, у змаганні різних конфесійних сторін за право прийняття і примирення чи неприйняття народною свідомістю факту церковної унії [7, с. 3]. Греко-католицька сторона полеміки мала своїм завданням підготовку народної свідомості до прийняття унійної церковної події, потім – примирення свідомості із фактом заключення унії. Православна полеміка, в свою чергу, була спрямована на збереження народної свідомості від захоплення унійною пропагандою, паралізацію досягнених греко-католицькими полемістами та церковними діями успіхів у справі поширення унії.

Водночас інтерпретація В. Завитневичем української полемічної літератури набуває оригінального історіософського звучання. Розвиваючи слов'янофільську ідею про протистояння західної та східної культур, В. Завитневич осмислює міжконфесійну полеміку на українських землях у XVI ст. як граничне виразнення боротьби західної та східної релігійно-культурних традицій, «каждая из которых выработала свою особую, так сказать, нравственную физиономию, с своим собственным центром Римом на западе и Константинополем на востоке» [6, с. 230]. Розглядаючи конфесійну полеміку XVI ст. як продовження розпочатого в XI ст. ідейного протистояння між прибічниками двох християнських церков, В. Завитневич віднаходить схожі риси між богословською полемікою греків та латинян у XI–XIII ст. і полемікою православних-росіян та католиків-поляків у XVI ст., виражені у змістовному наповненні полеміки, характері аргументації, обґрунтуванні важливості історичного розгляду церковних питань. Поновлюючи в нових формах та історичних обста-

винах започатковані раніше засади і підходи конфесійної полеміки, західноруські мислителі, на думку В. Завитневича, вперше усебічно і науково обґрунтовано прояснили відмінність між східним православ'ям і західним католицизмом, усвідомлено розмежували сферу культурно-релігійного впливу християнського Риму і християнського Сходу в Європі [6, с. 230].

У царині досліджень вітчизняної полемічної думки варто виокремити наукову розвідку проф. Стефана Сольського, присвячену виданій 1580 р. Острозькій Біблії [11]. Розглядаючи перше вітчизняне видання Біблії як одне із центральних явищ конфесійної полеміки XVI ст., на прикладі історії формування ідейного середовища видання дослідник вимальовує контекст міжконфесійних взаємовідносин, який не мав однозначного та прямолінійного характеру [11, с. 315]. Зокрема С. Сольський озвучує та залишає відкритим питання щодо значення та місця впливу протестантизму та католицизму на видання Острозької Біблії. З одного боку, показує київський професор, фундатор видання князь Костянтин Острозький мав тісні зв'язки із протестантськими колами, ініціював проведення спільних для православних і протестантів соборів для взаємного обговорення віросповідних питань. Також князь співпрацював із представниками протестантизму у спільній справі оборони прав дисидентів та православних у Польській державі [11, с. 311]. З іншого боку, доводить С. Сольський, поява Острозької Біблії стало релігійно-просвітницькою подією доведення правоти Православної церкви у її протистоянні із Римо-католицькою церквою та протестантською традицією. Видання православною спільнотою Острозької Біблії церковнослов'янською мовою попередило видання аналогічної протестантської Біблії, що було зроблено у випадку із Біблією польською мовою, виданою у 1563 р. протестантами [11, с. 308].

Розглянувши праці київської духовно-академічних професорів, присвячені міжконфесійній полеміці на українських теренах, можемо зробити висновок про характерну особливість їхньої рецепції полемічної літератури, виражену у вивченні феномена інтелектуальної релігійної полеміки в рамках більш ширшої проблематики – взаємовідносин трьох християнських конфесій. На прикладі досліджень питання міжконфесійної полеміки київські академічні мислителі відходять від однолінійного антагоністичного витлумачення міжконфесійних взаємовідносин, розкриваючи багатовекторність та поліфакторність цього явища, окреслюючи, окрім негативних рис конфесійного протистояння, позитивні риси, що стимулювали подальший розвиток освіти та інтелектуальної думки того часу. Полемічна література в рецепції київських професорів – це також історія становлення вітчиз-

няної просвіти та богословської традиції, які мали західні конфесійні коріння. Наукові студії професорів КДА супроводжувались цікавими історіософськими міркуваннями, в яких міжконфесійна полеміка окреслюється в кризі призму відмінності культурно-історичних типів та факторів розвитку суспільства та історії. При відтворенні поліваріантної історії богословської думки кризу призму конфесійної полеміки принципівим для київських духовно-академічних істориків ставало вирішення питання про самотутній або наслідуваний із Заходу характер поширених на Україні освітніх і богословських традицій та релігійних явищ.

Список використаних джерел

1. Августин, іер. 1867. Полемические сочинения против латинян, написанные в Русской Церкви в XI и XII веках, в связи с общим историческим изысканием относительно разностей между восточной и западной Церковью. Труды Киевской духовной академии, 6, с. 352–420, 9, с. 461–521.
2. Апокрисис Христофора Филалета в переводе на современный русский язык. 1870. Киев: Тип. Киевского губ. упр.
3. Голубев С. Т. ред. 1887. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. Ч. 1, Т. VII. Памятники литературной полемики православных южнорусцев с латино-униатами XVI–XVII вв. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
4. Голубев С. Т. ред. 1893. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. Ч. 1. Т. IX. «Лифос» – полемическое сочинение, вышедшее в типографии Киево-Печерской лавры в 1644 г. С возражениями и замечаниями Кассиана Саковича. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
5. Голубев С. Т. ред. 1914. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. Ч. 1. Т. VIII. Памятники литературной полемики православных южноруссов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XV и XVII ст. Киев: Лито-типогр. об. Г. Т. Корчак-Новицкого.
6. Завитневич В. З. 1883. «Палинодия» Захарии Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII вв. Варшава: Тип. Варшавского Учебного Округа.
7. Завитневич В. З. 1884. О значении западнорусской богословско-полемической литературы XVI и начала XVII века и месте занимаемом в ней Палинодией Захарии Копыстенского. Христианское чтение, 1–2, с. 225–238.
8. Петров Н. И. 1879. Сплетский архиепископ Марк Антоний de Dominus и его значение в южнорусской полемической литературе XVII в. Труды Киевской духовной академии, 2, с. 204–227, 3, с. 332–355.
9. Петров Н. И. 1884. Новооткрытый список «Палинодии» Захарии Копыстенского. Труды Киевской духовной академии, 6, с. 244–257.
10. Петров Н. И. 1894. Западно-русские полемические сочинения XVI века. Труды Киевской духовной академии, 2, с. 154–186, 3, с. 343–383, 4, с. 510–535.

11. Сольский С. М. 1884. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя. Труды Киевской духовной академии, 7, с. 293–320.

References

1. Avgustin. ier. 1867. Polemicheskie sochinenija protiv latinjan, napisannye v Russkoj Cerkvi v XI i XII vekah, v svjazi s obshhim istoricheskim izyskaniem odnositel'no raznostej mezhdju vostochnoj i zapadnoj Cerkov'ju [Polemic compositions against Latins, written in Russian Church in XI and XII centuries, in connection with general historical research in relation to differences between East and Western Church]. Trudy Kievskoj duhovnoj akademii, no. 6, pp. 352–420, no. 9, pp. 461–521.
2. Apokrisis Hristofora Filaleta v perevode na sovremennyj russkij jazyk [Apokrisis of Christopher Filaret in translating into the modern Russian language]. 1870. Kiev: Tip. Kievskogo gub. upr.
3. Golubev S. T. red. 1887. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Komissieju dlja razbora drevnih aktov. Ch. 1, T. VII. Pamjatniki literaturnoj polemiki pravoslavnyh juzhnoruscev s latino-uniatami XVI–XVII vv. [Archive of South-west Russia, published by Commission for the analysis of ancient acts. P. 1, V. VII. Monuments of literary polemic of South Russian Orthodox with greco-catholics in XVI – XVII cent.]. Kiev: Tip. G. T. Korchak-Novickogo.
4. Golubev S. T. red. 1893. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Komissieju dlja razbora drevnih aktov. Ch. 1. T. IX. «Lifos» – polemicheskoe sochinenie, vyshedshee v tipografii Kievo-Pecherskoj lavry v 1644 g. S vozrazhenijami i zamechanijami Kassiana Sakovicha [Archive of South-west Russia, published by Commission for the analysis of ancient acts. P. 1. V. IX. «Lifos» is polemic composition going out in the printing-house of the Kyiv Pechersk lavra in 1644. With objections and remarks of Kassican Sakovich]. Kiev: Tip. G. T. Korchak-Novickogo.
5. Golubev S. T. red. 1914. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Komissieju dlja razbora drevnih aktov. Ch. 1. T. VIII. Pamjatniki literaturnoj polemiki pravoslavnyh juzhnorussov s protestantami i latino-uniatami v Jugo-Zapadnoj Rusi za XV i XVII st. [Archive of South-west Russia, published by Commission for the analysis of ancient acts. P. 1, V. VIII. Monuments of literary polemic of South Russian Orthodox with protestants and greco-catholics of South-west Rus in XV and XVII cent.]. Kiev: Lito-tipogr. ob. G. T. Korchak-Novickogo.
6. Zavitnevich V. Z. 1883. «Palinodija» Zaharii Kopystenskogo i ee mesto v istorii zapadnorusskoj polemiki XVI i XVII vv. [«Palinodija» of Zahary Kopystensky and her place in history of Western Russian polemic in XVI and XVII cent.] Varshava: Tip. Varshavskogo Uchebnago Okruga.
7. Zavitnevich V. Z. 1884. O znachenii zapadnorusskoj bogoslovsko-polemicheskoi literatury XVI i nachala XVII veka i meste zanimaeomom v nej Palinodiej Zaharija Kopystenskogo [About the value of Western-Russian theological-polemic literature of XVI – beginning of XVII century and place of Zahary Kopystensky «Palinodija» in her]. Hristianskoe chtenie, no. 1–2, pp. 225–238.
8. Petrov N. I. 1879. Spletskij arhiepiskop Mark Antonij de Dominus i ego znachenie v juzhno-russkoj polemicheskoi literature XVII v. [Spletskij archbishop Mark Antonij de Dominus and ego znachenie v juzhno-russkoj polemicheskoi literature XVII v.].

Mark Anthony de Dominus and his value in South-Russian polemic literature of XVII cent.]. Trudy Kievskoj duhovnoj akademii, no. 2, pp. 204–227, no. 3, pp. 332–355.

9. Petrov N. I. 1884. Novootkrytyj spisok «Palinodii» Zaharii Kopystenskogo [New-open list of of Zahary Kopystensky «Palinodija»]. Trudy Kievskoj duhovnoj akademii, no. 6, pp. 244–257.

10. Petrov N. I. 1894. Zapadno-russkie polemicheskie sochinenija XVI veka [Western-Russian polemic compositions of XVI century]. Trudy Kievskoj duhovnoj akademii, no. 2, pp. 154–186, no. 3, pp. 343–383, no. 4, pp. 510–535.

11. Sol'skij, S. M. 1884. Ostrozhskaja Biblija v svjazi s celjami i vidami ee izdatelja [Ostrog Bible in connection with aims and types of her publisher]. Trudy Kievskoj duhovnoj akademii, no. 7, pp. 293–320.